

Czeglédi Pál

Átalakuló piacok és átalakuló piacfelfogás

Válogatás a Ronald Coase Institute Workshop on Institutional Analysis és az International Society for New Institutional Economics éves konferenciájának programjából
(2005. szeptember 17–25., Barcelona)

Az új intézményi közgazdaságtan diszciplínájában dolgozó kutatók számára az év egyik legrangosabb tudományos rendezvénye az International Society for New Institutional Economics (ISNIE) éves konferenciája, amit 2005-ben Barcelonában, a Pompeu Fabra Egyetemen rendeztek meg *The Institutions of Market Exchange* címmel. Már hagyománynak számít, hogy a konferenciát minden évben a világ más-más pontján szervezik meg, és az is, hogy a Ronald Coase Institute (RCI) a saját műhelyét közvetlenül a konferencia előtt tartja¹. Ennek legfőbb célja az, hogy az intézményi közgazdaságtan eszköztárának átadásával segítse a fejlődő és az átmeneti országok kutatóinak munkáját. A műhely a konferenciánál sokkal „családiasabb” hangulatú, az idén például 23 diák, azaz fiatal kutató vagy doktorandusz, és 15 oktató vett részt rajta. A konferencia, amely a kilencedik volt az éves ISNIE-konferenciák sorában, sokkal nagyobb szabású rendezvény. Idén például összesen 199 előadás hangzott el, 49 szekcióban.

Az alábbiakban e két esemény előadásaiból válogatok. E válogatás természetesen teljesen önkényes és semmi esetre sem reprezentatív. Különösen igaz ez az ISNIE konferenciára, ahol két és fél napon át egymással párhuzamosan 4-5 panelben futottak a 10 perces előadások és az utána következő, szintén 10 perces diszkussziók. Így az alábbiak legfeljebb ízelítőt adhatnak a workshop és a konferencia programjából.

Mit tudunk a gazdasági fejlődés és az intézmények kapcsolatáról?

Mary Shirleynek a Coase Institute workshopján elhangzott előadására nemcsak azért érdemes kitérni, mert jelenleg ő az RCI elnöke, hanem azért is, mert az előadás a gazdasági fejlődés kérdéseinek új intézményi megközelítéséről szólt, amely tükrözi az Intézet filozófiáját. Előadásában abból indult ki, hogy számos elméleti és empirikus vizsgálat alapján ma már elfogadott tény, hogy a gazdasági fejlődéshez olyan intézmények kelle-

Czeglédi Pál a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának tudományos segédmunkatársa.
Email: pal.czegledi@econ.unideb.hu.

¹ E két szervezet honlapja a www.coase.org, illetve a www.isnie.or webcímen érhető el.

nek, amelyek képesek megvédeni a magántulajdont, és biztosítják a piaci csere lehetőségét. A fejletlenség problémájának megoldásához ezért akkor jutnánk közelebb, ha tudnánk azt, hogy miért csak néhány országnak sikerült kifejleszteni ilyen intézményeket, és azt, hogy konkrétan mely intézmények járulnak hozzá a gazdasági növekedéshez.

Az első (az intézmények kialakulására vonatkozó) kérdésre az előadó négyfajta választ fogalmazott meg, amelyek mindegyikét széleskörű irodalomáttekintéssel támasztotta alá. Az alábbiakban csak nagyon tömören vázolom az egyes magyarázatok lényegét. Az első magyarázat szerint a gyarmati korszakból örökölt intézmények fennmaradnak, és befolyásolják a gazdasági teljesítményt. Valóban a legjobban teljesítő volt gyarmatok azok, amelyek angolszász intézményrendszert „örököltek” a gyarmatosítótól (USA, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland), viszont számos olyan afrikai gyarmat van, amelyek az angolszász intézményrendszer ellenére sem indultak fejlődésnek. A második magyarázat a gyarmati örökségre vonatkozó érvelést egyéb tényezőkkel egészíti ki. Az intézményi környezet megválasztását ugyanis kiinduló feltételekre vezeti vissza: az, hogy az adott gyarmaton a gyarmatosítók milyen intézményeket honosítottak meg, attól függött, hogy az adott területen milyen volt a tényezőellátottság.² A harmadik magyarázat szerint a „jó” intézményrendszer kialakulását alapvetően a politikai elit csoportjai közötti konfliktusok határozzák meg. E konfliktusok elvezethetnek az uralkodó jogainak korlátozásához, vagyis a kisajátítási kockázat csökkenéséhez. Több szerző rámutat azonban arra, hogy a politikai konfliktusok (pl. határviták) nem feltétlenül szükségesek megfelelő intézményrendszer kialakulásához. A negyedik magyarázat az informális intézmények, a társadalmi tőke, a kultúra szerepét hangsúlyozza. E területen sokkal több a kérdés, mint a válasz. Tudjuk például, hogy az oktatás és az egyenlőtlenség fontos szerepet játszik a kultúra (át)alakításában, de nem ismerjük a hatásmechanizmusukat. Mindenesetre Shirley abban a két állításban látta összegezhetőnek a fentieket, hogy (1) a nagyobb egyenlőség és (2) a végrehajtó hatalmat korlátozó politikai verseny jelentik a „jó” intézményrendszer kialakulásának körülbelüli okát.

A másik fő kérdéssel (mely intézmények járulnak hozzá a gazdasági növekedéshez) kapcsolatban Shirley elismerte, hogy a manapság nagyon divatos, intézményi indexekkel végzett regressziós elemzések sok mindenre fényt derítettek, de komoly hiányosságok is vannak. Többek között az, hogy a fenti kérdésre nem tudnak választ adni, mert az, amit mérnek (például a tulajdonjogok biztonsága), valójában nem maga az intézmény, hanem az adott intézmény eredményváltozója. Az előadó ezért nagy jelentőséget tulajdonít az esettanulmányoknak, melyeknek metaelemzéséből általános következtetések levonására is képessé válhatunk. Az effajta elemzések alapozhatják meg azt, hogy a fejlődő országokban az intézmények jó irányba fejlődjenek, és ebben – az intézményi változás elősegítésében – látja Shirley az RCI misszióját. Az új intézményi közgazdaságtan keretében zajló kutatások arra is fényt derítettek, hogy az intézményi változást nem lehet kívülről – például nemzetközi segítekkel – kikényszeríteni. Ahhoz, hogy az intézményi változás elinduljon olyan helyi kutatók „kritikus tömegére” van szükség, akik a legkorszerűbb közgazdasági ismeretekkel rendelkeznek, miközben tisztában vannak a helyi viszonyokkal is. A Coase Institute fő feladata, annak elnöke szerint az, hogy e

² Ez a magyarázat tehát nemcsak kiegészíti az előzőt, hanem – bizonyos szempontból – a feje tetejére állítja azt, hiszen, míg az első magyarázatban az intézmények exogén tényezők, itt endogének, és a gazdasági szereplők tudatos választásának eredményei.

kutatók munkáját segítse, és ezáltal ösztönözze az intézményi változást és a gazdasági fejlődést.

A marxizmusban gyökerezik a kelet-európai pesszimizmus?

Nem egyedülálló Kelet-Európában az a tapasztalat, hogy a marxizmus több mint negyven év dominancia után eltűnt – de hová? Erre a kérdésre kereste a választ *Georgy Ganey* a szófiai Center for Liberal Strategies programigazgatója, aki oktatóként volt jelen a workshopon. *Hová tűnt a marxizmus?* (Where Has Marxism Gone?) című előadásának alapötlete az volt, hogy a marxizmus nem tűnt el teljesen: még mindig ott van az emberek fejében meghatározva a gazdasági jelenségekről alkotott percepcióikat. Ezen keresztül pedig a politikusok döntési halmazát is behatárolja.

Ganey tehát egyrészt abból az alapfeltevésekből indult ki, hogy az eszmék számításnak: a „kognitív sémák” (*sets of ideas*) segítenek magyarázatot találni a világ eseményeire, és a tények értelmezését is elvégzik. A másik feltételezése arra vonatkozott, hogy milyen kognitív sémák léteznek egyáltalán. Ganey két, egymásnak ellentmondó gondolatrendszer létezését feltételezte. Az egyik a marxizmus, illetve annak „hétköznapi” változata, amelyet a könnyen kezelhetőség kedvéért a munkaérték-elmélettel azonosított. E szerint minden érték egyetlen forrása a munka, legyen az élő, vagy „holt” (*past labor*). Míg a másik lehetséges kognitív séma a piaci árelmélet (*market price theory of value*), amely a mikroökonómiai tankönyvek modelljét jelenti.

Ganey három Bulgáriában tapasztalható, de a magyar olvasó számára sem ismeretlen tapasztalati rést (*experience gap*) vizsgált, illetve magyarázott a munkaérték-elmélet lappangó jelenlétével. Az egyik ilyen diszkrépancia az, hogy míg Bulgáriában 1997 óta a gazdasági növekedés gyors, és általában véve az ország makroökonómiai helyzetének javulása tapasztalható, ezzel szemben a bolgárok egyre növekvő hányada néz pesszimistán a jövőbe. 1998-ban még 40 százalékuk gondolta úgy, hogy „Bulgária jó irányba változik”, 2004-ban már csak a 19 százalékuk. Az előadó szerint erre a valóság és annak interpretációja között jelentkező ellentmondásra megoldást kínál az, ha a munkaérték-elmélet „hitrendszerét” alkalmazzuk. Utóbbi elmélet szerint akkor beszélhetünk növekedésről, ha nő az alkalmazott (élő)munka mennyisége, hiszen érték csak ekkor teremődik. Ez pedig akkor lehetséges, ha a fizikai tőkében testet öltő holt munka lehetővé teszi. A gyors növekedés tehát nagy mennyiségű, fizikaitőke-intenzív beruházások megvalósulását jelenti. Akinek a fejében ez él a gazdasági növekedésről, természetesen nem válik optimistává a turizmus vagy a telekommunikációs szektor növekedése láttán, hogy a pénzügyi szektorét már ne is említsük.

A másik diszkrépancia az, hogy míg a bolgár vállalkozó elit a kölcsönös haszonra esélyt adó lehetőségek szaporodását tapasztalja, addig a bolgárok nagy része azt gondolja, hogy a gazdasági interakciók minden esetben zéró összegű játékok: valaki mindig veszít. Ez is egyenesen következik a munkaérték-elméletből. Ha ugyanis a munka (mennyisége) az érték egyetlen forrása, akkor az összes érték összege állandó – legalábbis exogén, mert a munkakínálat (múltbeli és jelenlegi) mennyiségétől függ. Magából a cseréből így nem származhat érték.

A harmadik diszkrépancia a bulgáriai korrupció változására vonatkozik. Míg az összes korrupciós index azt mutatja, hogy a korrupció mértéke a régióban kiemelkedő mértékben csökkent, addig a közvélemény éppen az ellenkezőjét tapasztalja. A megol-

dás Ganev szerint abban rejlik, hogy a közvélemény egészen mást ért korrupción, mint a modern közgazdaságtan paradigmáját alkalmazó index-összeállítók és közgazdászok. Ha feltesszük, hogy a közvélemény a munkaérték-elmélet alapján ítél, ezt az ellentmondást is feloldhatjuk. Ha minden érték forrása a munka, akkor minden más termelési tényező tulajdona lopás, semmi több. A korrupció netovábbja tehát a „közös” magántulajdonba adása: a privatizáció. Nem véletlen, hogy a közvélemény a Bolgár Privatizációs Ügynökséget tartja a legkorruptabb állami szervnek.

Az előadó végül felhívta a figyelmet arra, hogy ezeknek a diszkrepanciáknak és a mögöttük meghúzódó hitrendszer fennmaradásának komoly következményei lehetnek. Egyrészt a pesszimizmus visszatarthatja a beruházásokat, másrészt megakadályozhatja piaci reformok bevezetését.

A coase-i piacelfogás következményei

Az ISNIE konferenciáján az intézményi közgazdaságtan mindenfajta kutatási programja jelen volt. Az előadások tematikus panelekben hangzottak el: így a politikai intézmények elemzésétől a módszertani kérdéseken keresztül a vállalatelméletig minden kutatási programra jutott legalább egy panel. Éppen ezért teljességgel lehetetlen áttekinteni a konferencia teljes programját. Az alábbiakban két olyan előadást ismertetek, amelyek, bár nem ugyanabban a panelben hangoztak el, szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Mindkét előadás azt példázza, hogy az új intézményi közgazdaságtan a piac olyan értelmezéseire is lehetőséget ad, amelyek sok szempontból eltérnek a neoklasszikus közgazdaságtan értelmezésétől. A másodikként taglalt előadás azért is érdekes, mert egy olyan evolúciós piacértelmezésből indul ki, amely még az intézményi közgazdaságtanban sem számít általánosan elfogadottnak.

Az új intézményi közgazdaságtan egyik alapító atyja, Ronald Coase munkásságának nem kis részét áldozta arra, hogy állhatatosan az externáliák hagyományos (pigou-i) megközelítése ellen érveljen. Ezt az ellenérvelést helyezte szélesebb perspektívába *Richard O. Zerbé* (University of Washington), aki a *Howard E. McCurdy*vel (American University in Washington DC) írt tanulmányuk alapján tartotta meg az előadását, a *Piaci kudarcok kudarca* (The Failure of Market Failure) címmel. Az előadás alapállítása az volt, hogy az állami beavatkozást megalapozni szándékozó, piaci kudarcokon alapuló érvelés megbukott, mert a piaci kudarc hasznavehetetlen koncepció. Annak ellenére, hogy Coase (1960) írásának megjelenése óta már majdnem egy fél évszázad eltelt, a piaci és a kormányzati kudarcok összevetésén alapuló „dupla piaci kudarc tesztje” töretlenül tartja magát a tankönyvekben, az állami hivatalokban és a bírói gyakorlatban, mint az állami beavatkozás normatív megalapozása. Az előadó szerint azonban ez a megközelítés négy ok miatt is hibás.

Az első ok az, hogy externáliák nem léteznének, ha nem lennének tranzakciós költségek. Ha pedig az externália jelenértéke meghaladja a tranzakciós költséget, akkor az externáliát megéri megszüntetni. A második ok az, hogy piaci kudarcok mindenütt vannak. Piaci kudarcról ugyanis akkor beszélhetünk, ha a vizsgált helyzet nem felel meg a tökéletes verseny feltevéseinek. A tökéletes verseny absztrakciójának azonban soha nem felel meg egyetlen valós helyzet sem. Ez az ok úgy is megfogalmazható, hogy a piaci kudarcok a tranzakciós költségek miatt merülnek fel, tranzakciós költségek pedig mindig jelen vannak. Piaci kudarcot tehát ott találunk, ahol keressük. A harmadik ok

az, hogy a piaci kudarcnak nincs pontos elméleti definíciója, így nehezen várhatnánk azt, hogy gyakorlati esetekre alkalmazható hüvelykujjszabályok alapjául szolgáljon. A piaci kudarc használhatatlanságának negyedik oka pedig az, hogy az se nem elégséges, se nem szükséges feltétele az állami beavatkozásnak. Nem elégséges, mert az állami beavatkozásnak is, és az államilag kifundált megoldásnak is lehetnek olyan járulékos költségei, amelyek együttesen meghaladják az externália megszüntetéséből származó hasznot. Nem is szükséges, mert az állami beavatkozás költségeit anélkül is van értelme csökkenteni, hogy valamilyen piaci kudarcra akadnánk.

A piaci kudarcokon alapuló állami beavatkozás melletti érv hasznavehetetlensége – az előadó szerint – empirikusan is igazolható. Négy olyan elterjedt példát vizsgált meg, amelyek esetében nem működik a jól ismert érvelés. Az első példa a világitótorony, amely a legtöbb tankönyv szerint ékes bizonyítéka annak, hogy a közjavakat csak az állam képes biztosítani. Ennek ellenére például Coase (1974) kutatásaiból tudjuk, hogy Angliában és Walesben a 17. századtól a 19. század első harmadáig magán-világitótoronyok működtek, és e világitási illetékekkel finanszírozott rendszer hatékonyabban működött, mint az adókból fenntartott. Az előadó második példája a földbérlet (részes bérlet, haszonbérlet) volt. A piaci kudarc e modelljével általában arra a következtetésre jutunk, hogy az elégtelen ösztönzők miatt sem a tulajdonos, sem a bérlő nem fog optimális mértékű beruházást végrehajtani. Az előadó a földreform előtti Kína és Tajvan példáján keresztül mutatta meg, hogy a részes bérlet hozamai nem térnek el az alternatív intézményi megoldásokétól. Harmadik példája a méhészet és az almatermelő jól ismert meséje volt. A tanmese konklúziója általában az, hogy a méhészet állami támogatásával növelhető a társadalmi jólét. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy felek képesek felfedezni alternatív megoldásokat, így a méhészek és az almatermelők közötti szerződések nem számítanak kuriózumnak. Sőt, a beporzási szolgáltatások piacának létét is tesztelhetjük, akár a telefonkönyv fellapozásával is. A negyedik példa is klasszikus: a közlegelők tragédiája. A vadnyugattól a modern Új-Zélandig terjedő példákából meríthetünk annak alátámasztására, hogy a tulajdonjogok kijelölése még a halállomány esetében is kevesebb költséggel jár a direkt szabályozásnál.³

Az előadó szerint tehát a piaci kudarc érvét el kell felejtetni. Helyette az állami beavatkozást arra a tevékenységre kell alapozni, amelyben az államnak abszolút előnye van, ez pedig az erőszak monopóliumából eredő kényszer. A kényszerítő hatalmát az állam a tulajdonjogok biztosításával, vagy például egységes mértékrendszer betartásával tudja a tranzakciós költségek csökkentésére felhasználni. Azt azonban, hogy milyen a helyes módja és mértéke az állami beavatkozásnak, csak alapos empirikus elemzés után állapíthatjuk meg.

A tökéletes verseny modellje nemcsak a piacikudarc-érvelés, hanem a trösztellenes törvények alapja is. Az intézményi közgazdaságtan alapelveiből kiindulva azonban nem biztos, hogy a tökéletes verseny modellje a verseny minden aspektusának elemzésére al-

³ A Coase Institute műhelyén és az ISNIE konferenciáján is előadott Peter J. Hill (Wheaton College, PERC), aki harmincéves kutatási pályafutásának nagy részében azt vizsgálta, hogy hogyan alakultak a tulajdonjogok a vadnyugaton. Kutatásainak egyik eredménye az, hogy a vadnyugat korántsem volt olyan vad, mint amilyenek a westernfilmek alapján gondolnánk. Az ISNIE-konferencián elhangzott „A közlegelők tragédiátlansága” (The Non-tragedy of the Commons) című előadásában pedig egy példán keresztül mutatta be azt, hogy nem minden tragédia a közlegelő tragédiája. Állítása szerint nem a közlegelő tragédiájával magyarázható az, hogy az amerikai bölények majdnem kihaltak, hanem inkább azzal, hogy a szarvasmarhák versenytársainak számítottak. Így a kihálás szélére nem a tulajdonjogok meghatározatlansága, hanem a tulajdonjogoktól független gazdasági döntések miatt kerültek.

kalmas. *Chris Mantzavinos* (Herdecke University, Bonn) előadásában⁴ egy olyan trösztellenes politikai alapelveit vázolta, amely a verseny intézményi-evolúciós felfogásának felel meg. Ez a versenyértelmezés három versenyelméletből táplálkozik. Az egyik a schumpeteri, innovációra és imitációra alapozó nézet, amelynek piacszabályozási szempontból – az előadó szerint – az a fő tanulsága, hogy a piaci hatalom folyamatos megjelenése és eltűnése a piaci innovációs folyamat természetes velejárója. Az előadó által körvonalazni kívánt általános elvek másik alapvető forrása a hayeki, a versenyt felfedező folyamatnak tekintő nézet. Ebből azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a verseny komplex folyamat, ezért az arra vonatkozó előrejelzéseinknek csak nagyon alacsony empirikus tartalma lehet: csak a mintázatot (*pattern*) vagyunk képesek előre jelezni, a szabályok megfigyelésére alapozva. Harmadikként az evolúciós-szelekciós megközelítésből azt a tanulságot fogalmazhatjuk meg, hogy az egyén kreativitását nem hagyhatjuk figyelmen kívül, és nem koncentrálnunk helyette a nem létező átlagos szereplőre. Mantzavinos negyedik alapállítása szerint a verseny mindig valamilyen – formális és informális intézmények által meghatározott – szabályok alkotta környezetben folyik: az intézmények határozzák meg a piaci folyamat sebességét és irányát.

A fenti elméleti megalapozáson túl egy antitröszt-politikának normatív elvekre is szüksége van. Az előadó mind a hagyományos jóléti közgazdaságtan társadalmi jólét-konceptióját, mind az alkotmány-gazdaságtan (*constitutional economics*) hipotetikus társadalmi szerződés-megközelítését elvetette. Elmélyült filozófiai érveléssel támasztotta alá azt, hogy mindkét normatív elv a pozitív igazolás (*positive justification*) gondolatán nyugszik, ami arra vezeti a kutatót, hogy egy bizonyos ponton elvágja az érvelést, és a magyarázat egyes elemeit (a jóléti közgazdaságtanban a társadalmi jóléti függvényt, az alkotmány-gazdaságtanban a fogyasztó preferenciáit) egyszerűen adottnak tekintse. Ehelyett az előadó a valós és a lehetséges helyzetek kritikai vizsgálatának és összehasonlításának módszerét javasolta, amely, amellet, hogy elkerüli a dogmatizmus iménti csapdáját, lehetővé teszi azt is, hogy az elemző csak technokrata módon járjon el, és a (gazdaság)politikusra bízva az értékítéletek megalkotását.

Mindezekből kiindulva fogalmazta meg az előadó az intézményi-evolúciós antitrösztmodell lehetséges alapelveit, amelyek a verseny természeténél fogva csak nagyon általánosak lehetnek. Ezekkel az alapelvekkel arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy mit tegyünk annak érdekében, hogy megvédjük a versenyt. Mivel a versenyről alkotott előrejelzéseknek csak nagyon alacsony empirikus tartalmuk lehet, a versenypolitikának nem lehet az a célja, hogy egy jól meghatározott piaci struktúrát tartson fenn, már csak azért sem, mert az empirikus kutatásoknak nem sikerült igazolniuk azt, hogy a piaci struktúra határozza meg a szereplők viselkedését. Sokkal inkább fordított a helyzet: a szereplők viselkedése alakítja ki a piaci struktúrát. A versenypolitika ezért csak a szabályok (a formális intézmények) szintjén lehet aktív. Másrészt a versenypolitika csak tiltó lehet: azt írhatja elő, hogy mit nem szabad tenniük a szereplőknek. Így nem akadályozzuk a versenyt abban, hogy felfedezze azokat a szabályokat, amelyeket nem írhatunk elő, mert nem is ismerjük őket. Ha ismernénk, nem lenne értelme a versenynek. Mivel a piaci hatalom a piaci folyamat velejárója, az igazi (versenyt korlátozó) piaci hatalom egyetlen forrása az erőforrások kizárólagos birtoklása lehet. Sőt, mivel az is a piaci felfedezés tárgya, hogy mi lehet egyáltalán erőforrás, a kör a természeti erőfor-

⁴ Az intézményi-evolúciós antitrösztmodell (*The Institutional-Evolutionary Antitrust Model*).

rásokra szűkül. Az intézményi-evolúciós versenypolitika számára tehát általános szabályként az szolgálhat, hogy semmilyen szervezet vagy kormány nem korlátozhatja az erőforrásokhoz való hozzájutást. Az ennél specifikusabb tiltási szabályok megalkotása mindig csak a fennálló helyzet kritikai elemzésén alapulhatnak. Nincs örök és időtlen ideál a versenypolitikában sem.

Hivatkozások

- Coase, R. H. (1960): *A társadalmi költség problémája*. In: A vállalat, a piac és a jog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004, 137–214.
- Coase, R. H. (1974): *A világitótorony a közgazdaságtanban*. In: A vállalat, a piac és a jog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004, 255–290.